डा॥ ಶಿ. ಬಾ. ಪಾಟೀಲ*

ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ದರ್ಶನ

ನಾಲ್ಕನೇ ನಂಬರಿನ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳಗಾವಿಯಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸು. ೪೫ ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದ ಮೇಲೆ ಕಾಣಿಸುವ ಔದ್ಯೋಗಿಕ ನಗರವೇ ಸಂಕೇಶ್ವರ.

ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಊರು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿದಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಹಳ್ಳದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಇರುವದೇ ಹಳೆಯ ಊರು. ಅಲ್ಲಿಯ ರೀತಿ ನಡವಳಿಕೆ ಸಂಬಂಧ ಬಾಂಧವ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹಳ್ಳಿಯ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿವೆ. ಹಳ್ಳದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವದೇ ಇತ್ತ ಪಟ್ಟಣವು ಅಲ್ಲ ಅತ್ತ ಹಳ್ಳಿಯೂ ಅಲ್ಲದ ಮಧ್ಯಮ ತರಗತಿಯ ಪೇಟೆಯ ಪರಿಸರ. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಮೆಣಸಿನಕಾಯಿ, ಶೇಂಗಾ, ಹಾಗೂ ಬೆಲ್ಲಕ್ಕೆ ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿತ್ತು. ಹಾಯ್ದಾಡುವದಕ್ಕೂ ಆಗದಷ್ಟು ರಸ್ತೆಯುದ್ದಕ್ಕೂ ರಾಶಿ ರಾಶಿಯಾಗಿ ದಲಾಲರ ಅಂಗಡಿಗಳ ಮುಂದೆ ರೈತರ ಮಾಲು ಬೀಳುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದೇ ಇಂದು ಬಿಕೋ ಎನ್ನುತ್ತದೆ.

ಹೆದ್ದಾರಿಯ ಪೂರ್ವ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೋಲಿಸ ಠಾಣೆಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಇರುವದೇ ಹೊಸ ಬಡಾವಣೆಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ರಸ್ತೆ ಸಾರಿಗೆಯ ಬಸ್ ನಿಲ್ದಾಣ, ಪಟ್ಟಣ ಪುರಸಭೆ ಕಚೇರಿ, ಮಾರುಕಟ್ಟೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ದನಗಳ ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೇಕೆಯ ಕುರಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎತ್ತಿನ ಜೋಡಿಗಳು ನೆರೆಯುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಖರೀದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ದೂರದೂರದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಬಂದಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಕ್ಕರೆ ಕಾರಖಾನೆ ಹಾಗೂ ಅದರ ಬಡಾವಣೆ ಹೀಗೆ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಕೆಲವೇ ಕಿಲೋ ಮೀಟರದ ಮೇಲೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಸೀಮೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಊರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಹರಿದಿರುವ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಿಯ ನದಿ ''ಆಚೆ ನೀನು ಈಚೆ ನಾನು ನಡುವೆ ನದಿಯು ಹರಿದಿದೆ'' ಎನ್ನುವಂತೆ ಆಚೆನ ದಡಕ್ಕಿರುವದೇ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯ.

ಸುಮಾರು ೩೦ ಸಾವಿರ ಜನಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವ ಈ ಪಟ್ಟಣ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ ಗಡಿನಾಡು ಮತ್ತು ಹವಾಮಾನದಿಂದಲೂ ಇದು ಗಡಿನಾಡು. ಇಲ್ಲಿ ೩೫ ರಿಂದ ೪೦ ಅಂಗುಲು ಮಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯು ಸಾಧಾರಣ ಕಪ್ಪಾದದ್ದು ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜೋಳ, ಮೆಣಸಿನ ಕಾಯಿ, ತಂಬಾಕು, ನೀರಾವರಿಯಿಂದ ಕಬ್ಬು, ಬತ್ತ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮೆಣಸಿನ ಕಾಯಿಗೆ ಮುಂಬೈಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಬೇಡಿಕೆ. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಎಕರೆ ಭೂಮಿ ಸಾಗುವಳಿಯಿದ್ದು ಸುಮಾರು ಒಂಬತ್ತು ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ರೈತರ ಮನೆತನಗಳಿವೆ.

ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಕ್ಕೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ಈ ಪಟ್ಟಣ ತಾಲೂಕಿನ ಸ್ಥಳಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಖಜಾನೆ ಉಪತಹಸೀಲದಾರರ ಕಛೇರಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕ ಹಾಗೂ ಹೊರ ರಾಜ್ಯಗಳ ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣಗಳಿಗೆ ಸಾರಿಗೆ ಸೌಲತ್ತುಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಸಕ್ಕರೆ ಯಂತ್ರವು ರಾಷ್ಟ್ರಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹೆಸರುಗಳಿಸಿ ಊರಿಗೆ ಕೀರ್ತಿ ತಂದಿದೆ.

*''ಬಸವಶ್ರೀ'' ಬಸವನ ಬೀದಿ, ಸಂಕೇಶ್ವರ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.

ನಗರಾಧಿಪತಿಯಾದ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ ವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಊರಿಗೆ ಮೊದಲು ಶಂಕನೂರು ಎಂದೂ ಅದು ಗ್ರಾಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕಸೂರು ಮತ್ತು ಸಂಕೇಶ್ವರವೆಂದು ಕರೆಯ ಹತ್ತಿದರು.

ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿಗೆ ''ಸಾಂಖ್ಯೆಶ್ವರ'' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಾಂಖ್ಯ ಷಡ್ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ನದಿಗೆ ಕಶ್ಮಲಾಹಾ ನದಿ, ಕಾಶ್ಮ-ಕಾಂತಿ, ಅಮಲಾ-ನಿರ್ಮಳ, ನಿರ್ಮಲವಾದ ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಹೊಳೆ, ಇದಕ್ಕೆ ತಿಳಿಹೊಳೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದಂತೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕರಿಹೊಳೆ-ಕಪ್ಪುನೀರು ಇರುವದರಿಂದ ಅದನ್ನೆ ''ಕೃಷ್ಣಾ ನದಿ'' ಎಂದರು. ಮತ್ತೊಂದು ನದಿ ''ಹಾಲು ಹೊಳೆ'' ಹಾಲಿನಂತೆ ಬಿಳುಪಾದ ನೀರು ಈ ನದಿಗೆ ''ಧೂಧ ಗಂಗಾನದಿ'' ಯಾಯ್ತು. ಈ ನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ದೇವತೆಗೆ ''ಹಾಲಸಿದ್ದೇಶ್ವರ'' ಎಂದಿರುವದೇ ಸಾಕ್ಷಿ. ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುವದರಿಂದ ''ಘಟಪ್ರಭೆ''ಯಾಯ್ತು. ಪ್ರಭೆ-ಕ್ರಾಂತಿ ಬಿಳುಪು ಘಟ್ಟದ ಬಿಳಿ ನೀರಿನ ಹೊಳೆ ''ಮಲಪ್ರಭೆ'' ಮಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿದ ಬಿಳಿ ಅಥವಾ ತಿಳಿನೀರಿನ ಹೊಳೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಸಂಕೇಶ್ವರದ ನದಿಯೂ ''ತಿಳಿಹೊಳೆ'' ಶುಭ್ರವಾದ ಹೊಳಪಿನ ನೀರು. ಶುಕ್ಲತೀರ್ಥ ಬಿಳಿಯ ಪವಿತ್ರ ಜಲ ಮತ್ತು 'ಹಿರಣ್ಯ ಕೇಶಿ' ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಪುರಾಣದ ತುಣಕನ್ನು ಜೋಡಿಸುವ ರೂಢಿ ಆದರಂತೆ ಈ ನದಿಯು ಹೊರತಾದದ್ದಲ್ಲ.

ಸಾಂಖ್ಯೆಶ್ವರ ಕುರಿತು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ

''ಸಿದ್ದಂ ಸಾಂಖ್ಯೇಶ್ವರಂ ಲಿಂಗಂ ನೈರುತ್ಯ ದಿಶಿ ಸಂಸ್ಥಿತಂ.

ಕಶ್ಮಲಾಹಾನದೀ ಸರ್ವ: ಸರ್ವೋತ್ತಮೊ ಭವೇತ

..... ಪಂಕ್ತಿ ತೀರ್ಥ ಶುಕ್ಲ ತೀರ್ಥಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಹತ್ಯಾ ನಿವಾರಕ.

ಕ್ಷೇತ್ರಾಣಾಂ ಉತ್ತಮಂ. ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಕಾಶಿಕ್ಷೇತ್ರಾದಾಯ ವಾದಿಮ್

ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಾಂಖ್ಯೇಶ್ವರ ಸ್ಥಾನ ಗುರುಭಾಗತ್ಯ ಸದಾಸಿವಾ''

ಹೀಗೆಂದು ಶಂಕರಲಿಂಗ, ಸಂಕೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ನದಿಯ ಕುರಿತು ಮಹಿಮೆಯು ವರ್ಣಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಕಾಶಿಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಸಾಂಖ್ಯೇಶ್ವರಕ್ಕಿದೆ. ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದಡದಲ್ಲಿ ಹರಿವ ನದಿಯು ''ಕಶ್ಮಲಾಹಾನದಿ''. ಅದರಲ್ಲಿರುವ ತೀರ್ಥವು ಶುಕ್ಲತೀರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಹತ್ಯಾದೋಷ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆಂದೂ ಕಾಶಿ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಪವಿತ್ರವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರವೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಿಹಾಸ

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಕ್ರಿ.ಶ.ಎಂಟನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವಾತಾಪಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯರನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇವರ ವಂಶೀಕರೇ 'ರಟ್ಟರು'. ಮುಂದೆ ಇವರು ಸೌಂದತ್ತಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ನಾಡನ್ನು ಆಳಿದರು.

ಇವರು ಮೊದಲು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೂ, ನಂತರ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೂ ಹಾಗೂ ಕಳಚೂರಿಗಳಿಗೂ ಸಾಮಂತ ರಾಗಿದ್ದರು. ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದಂತೆಲ್ಲ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾಂಡಳಿಕ, ಮಹಾಮಾಂಡಳಿಕರಾಗಿ ಸೌಂದತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿ ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿ ಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಒಟ್ಟು ೩೦೦ ವರ್ಷ ಕಾಲ ೯೩೦ ರಿಂದ ೧೨೩೦ರ ವರೆಗೆ ಕೂಹುಂಡಿ ಮಂಡಲವನ್ನು (ಇದಕ್ಕೆ ಕೂಹಂಡಿ ಮೂರು ಸಾಸಿರವೆಂದೂ ಹೆಸರು) ಆಳಿದರು.

ರಟ್ಟರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳುಂಟು ೧) ಅಮರ್ಥಕಪುರ ರಟ್ಟರು, ೨) ಶಿಲಾಹಾರ ರಟ್ಟರು, ೩) ಸೌಂದತ್ತಿ ರಟ್ಟರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಸೌಂದತ್ತಿ ರಟ್ಟರೇ ಪ್ರಮುಖರು. ಮೊದಲು ಶೈವರಿದ್ದವರು ಧರ್ಮಾಂತರ ಹೊಂದಿ ಜೈನ ಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಗಳಾದರು. ಇವರ ಭಾಷೆ ಕನ್ನಡವಾಗಿತ್ತು.

ಗರುಡ ಧ್ವಜ ಹಾಗೂ ಸಿಂಧೂರ (ಆನೆ)ಲಾಂಛನ ಉಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ವಾಗುವಂತೆ ೧೪ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಇಂದಿನ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಹಾಗೂ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಚಂದಗಡ, ಗಡಿಹಿಂಗ್ಲಜ, ಬಿಜಾಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಮಖಂಡಿ ಹಾಗೂ ಮುಧೋಳ ತಾಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ನೂಲೆನಾಡು ಒಂದು. ಈ ನೂಲೆನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಕೇಶ್ವರವು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ರಟ್ಟರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೧೪ ಮಂದಿ ಪ್ರಮುಖ ರಾಜರಾಗಿದ್ದಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೈನ, ಶೈವ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುವದರೊಂದಿಗೆ ಬಸದಿ, ಗುಡಿ, ಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು

ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ೧೧೯೯ರ ಒಂದು ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಒಬ್ಬ ಧನಿಕನು ತನಗೆ ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಆಸ್ತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದ ಶಾಸನವುಂಟು. ನಾಲ್ಕನೇ ಕಾರ್ತವೀರ್ಯನ ತಮ್ಮ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನು ಮೂರು ಬಾರಿ ಶ್ರೀಶೈಲ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದವನಾಗಿದ್ದನು. ಮತ್ತು ಆ ಗಿರಿಯಿಂದ ಪವಿತ್ರ ಲಿಂಗವನ್ನು ತಂದು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನು. ಇವನ ಧರ್ಮಗುರು ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಾಗುರು ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಿ ಮುನಿಚಂದ್ರನಿದ್ದಾಗ ಸೇವುಣರ ಸಿಂಘಣನು ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಬಂದು ಸೋಲಿಸಿದನು.

೧೩೨೦ರ ತರುವಾಯ ಮಲ್ಲಿಕ ಕಾಫರನ ದಾಳಿಗೆ ಈ ಭಾಗ ತುತ್ತಾಯ್ತು. ಘಟಪ್ರಭಾ ನದಿಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗವು ಮಹಮ್ಮದೀಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗವು ವಿಜಯನಗರದ ರಾಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೂ ಸೇರಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ೧೩೫೫ರಲ್ಲಿ ತುಗಲಕ ಮಹಮ್ಮದನ ಸರದಾರನಿಂದ ಆಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂದು ಹುಕ್ಕೇರಿಯು (ಹೂವಿನಕೇರಿ) ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತು. ೧೪೮೮ ರಿಂದ ೧೪೯೫ರ ವರೆಗೆ ಬಹಮನಿ ಮಹಮ್ಮದ ಶಹಾನ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಬಹಾದ್ದೂರ ಗಿಲಾನಿ ಎನ್ನುವವನು ಸಂಕೇಶ್ವರವನ್ನೇ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇವನು ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಮೊದಲನೇ ದೊರೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಕೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಕೋಟೆ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿತು. ಅಂದಿನ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು, ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಇಂದಿಗೂ ಕಾಣಬಹುದು. ವಿಜಾಪೂರದ ಎರಡನೇ ಮಹಮ್ಮದ ಬಾದಶಹನು ಸುಮಾರು ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವಲ್ಲಭಗಡದಲ್ಲಿ (ಹರಗಾಪೂರಗಡ) ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶ್ರೀ ದೇವಗೋಸಾವಿ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ಭಾರತಿಯವರಿಗೆ ಮೂರು ಊರುಗಳ ಉಂಬಳಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ದೇವಗೋಸಾವಿ ಸಂಕೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಶಂಕರಲಿಂಗನ ಮಠದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯ್ತು.

೧೭ ಹಾಗೂ ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮರಾಠಾ ಸರದಾರರು ಇದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ೧೭೨೫ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಮುಘಲರ ಪ್ರಭಾವುಂಟಾಯಿತು. ಬಾಜಿರಾವ ಪೇಶ್ವೆ ಹಾಗೂ ನಿಪ್ಪಾಣಿಕರರ ದಾಳಿಗಳೂ ಕೂಡ ಅನೇಕ ಬಾರಿ ನಡೆದವು. ೧೮೧೮ರ ತರುವಾಯ ಪೇಶ್ವೆ ಪತನವಾದ ನಂತರ ಬ್ರಿಟಿಶರು ಸಂಪೂರ್ಣ ಭಾರತವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದಾಗ ಈ ಭಾಗವು ಹೊರತಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಿಟೀಶರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಜನ ತೆಪ್ಪಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಉಕ್ಕಿನ ಮನುಷ್ಯರೆಂದೇ ಹೆಸರಾದ ದಿ। ಅಪ್ಪಣ್ಣಗೌಡರು ಸಂಕೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತಲಿನ ತರುಣ ಉತ್ಸಾಹಿ ಯುವಕರಿಗೆ ಸ್ವಾಭಿಮಾನ ಹಾಗೂ ದೇಶಾಭಿಮಾನದ ಬೀಜಬಿತ್ತಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣ ಕೊಡುವಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಣಿಗೊಳಿಸಿದರು. ಸರಕಾರದ ಯಂತ್ರವು ಸುಗಮವಾಗಿ ಸಾಗಬಾರದೆಂದು ಉಗ್ರ ಚಳವಳಿಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲುವ ಕರಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಸಿದರು. ಸರಕಾರದ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಸುಡುವದಲ್ಲದೆ ತಂತಿ ಸಂದೇಶದ ಕಂಬಿಗಳನ್ನು ಹಾಳು ಮಾಡಿದರು. ನಗರದ ಪ್ರಮುಖ ಜನಸಂದಣಿಯ ಸ್ಥಳವಾದ ಜಕಾತಿ ಕಟ್ಟೆ (ಗಾಂಧಿ ಚೌಕ)ಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿವರ್ಣ ಧ್ವಜ ಹಾರಿಸುವಾಗ ಬ್ರಿಟೀಶ ಸಿಪಾಯಿಗಳು ಗುಂಡು ಹಾರಿಸಿದರು. ದಿ: ಶಂಕರ ಸಾರವಾಡಿ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಗುಂಡು ತಾಗಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೋರಾಟಗಾರರನ್ನೆಲ್ಲ ಬಂಧಿಸಿ ಕಾರಾಗೃಹಕ್ಕೆ ಹಾಕಿದರು.

ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ

''ಗುಣವಿಲ್ಲದ ಯತಿ ಮಹಿಂ ಕ್ಷಮಾವಿಲ್ಲದ ನೃಪತಿ ಶೀಲವಿಲ್ಲದ ಸತಿ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದ ಕೃತಿ ದೇವಾಲಯ (ಜಿನಾಲಯ) ವಿಲ್ಲದ ನಗರವಿಲ್ಲ ನಾಡೊಳೆ,'' ಎಂದು ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ೨ನೇ ಗುಣವರ್ಮನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯ ನದಿಯ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಸ್ಥಾನವೊಂದು. ಈ ಮಂದಿರವು ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿಶಾಲವಾದ ಮುಖ ಮಂಟಪ ನವರಂಗ, ಸುಕನಾಸಿ ಹಾಗೂ ಗರ್ಭಗುಡಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ರೂಪುಗೊಂಡಿದೆ. ಮುಖ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ೨೬ ಸುಂದರವಾದ ಕಂಬಗಳು ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಒಳಗೆ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ಇಳಿಜಾರಾದ ಛಾವಣಿ ಇರುತ್ತದೆ. ನವರಂಗವು ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು, ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಾಣದ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುಂದರವಾದ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹವು ಶಿವಲಿಂಗದತ್ತ ಮುಖಮಾಡಿಕೊಂಡು ತದೇಕ ಚಿತ್ತದಿಂದ ನೋಡುತ್ತ ಕುಳಿತಿದೆ.

ನವರಂಗಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಬಾಗಿಲುಗಳಿದ್ದು ಎರಡು ಕಡೆಗೆ ಮಂಟಪಗಳಿದ್ದು ಸುಕನಾಸಿಯು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲಿಗೆ ಮಕರ ತೋರಣಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯು ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಬೃಹದಾಕಾರವಾದ ಪುರಾತನ ಲಿಂಗವಿರುತ್ತದೆ.

ಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಾಸು ಗಲ್ಲಿನ ಪ್ರಾಂಗಣವುಂಟು. ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ದ್ವಾರವು ಬಹು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೆ ನಗಾರಿಖಾನೆ ಇರುತ್ತದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ದ್ವಾರದಿಂದ ನದಿಗೆ ಹೋಗಲು ಸೋಪಾನಗಳಿವೆ. ಮತ್ತು ಮಗ್ಗುಲಿಗೆ ಗುರುಪರಂಪರೆಯ ಸಮಾಧಿಗಳು ಉಂಟು. ಗುಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶಂಕರಮಠದ ಯಜ್ಞಶಾಲೆ ಕೊಠಡಿಗಳಿರುವ ಪೇಶ್ವೇಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಕುಳಿತು ಕೀರ್ತನೆ ಪುರಾಣ, ಪ್ರವಚನಗಳಂತಹ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಕೇಳುವಂತಾಗಿದೆ.

ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಗೋಪುರವಿರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹಿಂಬದಿಯ ಮಂಟಪದ ಕೆಳಗೆ ಮಾಸಿ ಹೋದ ಕನ್ನಡ ಶಿಲಾಶಾಸನವಿದೆ. ಅದು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಂಕರಲಿಂಗನ ಗುಡಿಯನ್ನು ನಾಥ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೂ ಸೇರಿಸಿದ್ದುಂಟು. ಆದರೆ ಇದು ೧೬ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಶೃಂಗೇರಿ ಮಠದ ಶಾಖಾಮಠವಾಗಿಯೂ ಅದರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊ ಒಳಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಶ.ಸು.೧೫೭೭ರಲ್ಲಿ ಶೃಂಗೇರಿ ಸ್ವಾಮಿ ಶ್ರೀ ದೇವಗೋಸ್ವಾಮಿ ಉರ್ಫ್ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ಭಾರತಿಯವರು ಇಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಶಾಖಾ ಮಠವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃಂಗೇರಿ ಪೀಠಾಧಿಪತಿ ದೇವಗೋಸ್ವಾಮಿ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರ ಭಾರತಿಯವರು ಕಾಶಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಹಪಾಠಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋದಾಗ ಹಿಮಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಆದಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಗುಹೆಗೆ, ನೋಡಲು ಹೋದರು. ತಮ್ಮ ಸಂಗಡಿಗರಿಗೆ ಹೊರಗೆ ನಿಲ್ಲಲು ಹೇಳಿದರು. ಒಂದು ವೇಳೆ ನಾನು ಬಾರದೇ ಹೋದರೆ ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ತಿರುಗಿ ಹೋಗಿ ಬೇರೆ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿರಿ ಎಂದು ಆದೇಶ ನೀಡಿದ್ದರಂತೆ. ಅದರಂತೆ ಒಳಗೆ ಹೋದ ಇವರು ನಿರ್ಗಮಿಸದೆ ಇರುವದನ್ನು ಕಂಡು ಸಂಗಡಿಗರು ಮರಳಿ ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಬಂದು ಅವರ ಪಟ್ಟದ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಗುರು ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಕೂಡ್ರಿಸಿದರು. ಆಮೇಲೆ ಕೆಲವು ದಿವಸದ ನಂತರ ಮರಳಿದ ಶ್ರೀ ದೇವಗೋಸ್ವಾಮಿ ಶೃಂಗೇರಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಮಗೆ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ಆಗ ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜರು ತುಂಗಾ ಹಾಗೂ ಭದ್ರಾನದಿಗಳ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿ "ಕೂಡ್ಲಗಿ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇವರಿಗಾಗಿಯೇ ಮತ್ತೊಂದು ಹೊಸ ಮಠ ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಶ್ರೀ ದೇವಗೋಸ್ವಾಮಿಯವರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಲ್ಲಿಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಾಗದೇ ಹಿಮಾಲಯಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಹೊರಟರು. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ "ವಲ್ಲಭ ಗಡ" (ಇಂದಿನ ಹರಗಾಪೂರ ಗಡ)ಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಜಪತಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಾಲ ಕಳೆಯುವಾಗ ಬಿಜಾಪೂರದ ಬಾದಶಹನು ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇವರನ್ನು ಕಂಡು ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ಸಂಕೇಶ್ವರ, ಅಂಕಲಿ, ಕಮತನೂರು ಊರುಗಳನ್ನು ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಆಗ ಇವರ ಕಾರ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವು ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡು ನದಿ ತಟದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಲಿಂಗನ ಮಠಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅದರ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಹಾಗೂ ಪೂಜಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಲಿಂಗನ ಮಠದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯ್ತು. ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ಹಾಗೂ ಶೃಂಗೇರಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಾದರೆ ಸಂಕೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಗುರುಪರಂಪರೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯ್ತು.

೧೫೭೭ ರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ದೇವಗೋಸ್ವಾಮಿ ಉರ್ಫ ವಿದ್ಯಾ ಶಂಕರ ಭಾರತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡು ೧೯೪೦ರ ವೇಳೆಗೆ ೨೩ ಜನ ಗುರುಗಳು ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ೨೪ನೇ ಗುರುಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಗುರುಪರಂಪರೆಯು ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ ಆಯಿತೆನ್ನಬೇಕು. ಮೊದಲಿನ ಗುರುಗಳು ಶೃಂಗೇರಿಯ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಮಾನಸಿಕವಾಗಿ ನೊಂದು ಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶೃಂಗೇರಿ ಶಾಖಾಮಠವು ೨೩ನೇ ನಂಬರಿನ ಶ್ರೀ ಸಂತಕಲ್ಯಾಣ ಸೇವಕ ಉರ್ಫ ವಿದ್ಯಾ ಶಂಕರ ಭಾರತಿಯವರಿಗೂ ಹಾಗೂ ೨೪ನೇ ನಂಬರಿನ ಶ್ರೀ ಯರಂಡೆ ಮಹಾರಾಜರವರಿಗೂ ಪೀಠದ ಬಗ್ಗೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ವ್ಯಾಜ್ಯವು ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಏರಿ ತೀರ್ಪು ಹೊರಡುವ ಮುನ್ನವೇ ಶ್ರೀಸಂತಕಲ್ಯಾಣಸೇವಕರು ಪರಂಧಾಮ ವೈದಿದರು. ೨೪ನೇ ನಂಬರಿನ ಶ್ರೀಯರಂಡೆ ಮಹಾರಾಜರವರು ಈಗ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ೪೧೨ ವರ್ಷ ಅತೀ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಈ ಭಾಗದ ರಾಜರಂತೆ ಆಳಿದ ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ಭವ್ಯ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಆದರೆ ಕಾಲಚಕ್ರ ಉರುಳಿತು. ಪ್ರಜಾರಾಜ್ಯ ಬಂತು. ಉಳುವವನೇ ಭೂವಡೆಯನಾದ. ಇವರಿಗೆ ಉಂಬಳಿಯಾಗಿ

ಸಿಕ್ಕ ಭೂಮಿಗೆಲ್ಲ ರೈತರೇ ಮಾಲೀಕರಾದರು. ಕುದುರೆ, ಬಾಜಾ ಬಜಂತ್ರಿ, ವಾಲಗ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ, ಸೈನ್ಯ, ನೃತ್ಯ, ಬಿರುದು ಬಾವಲಿ, ಬೆಳ್ಳಿ ಸಿಂಹಾಸನ, ಛತ್ರ, ಕಹಳೆ ಎಲ್ಲವೂ ತಾವಿದ್ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಇಂಗಿಕೊಂಡವು.

ನಾರಾಯಣ ಮಂದಿರ

ಶಂಕರಲಿಂಗನ ಗುಡಿಯ ಭವ್ಯತೆ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆ ವೈಭವವನ್ನು ಕಂಡವರು ನಾರಾಯಣ ಗುಡಿಯ ಸೌಂದರ್ಯ ಹಾಗೂ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಅಚ್ಚರಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ದುರ್ದೆಸೆಗೆ ದುಃಖಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಂಕರಲಿಂಗನ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ವಿಶಾಲವಾದ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿರುವ ದಾರಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಇದು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ.

ಮುಖಮಂಟಪ, ಶುಕನಾಸಿ, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಹೀಗೆ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಾಗಿವೆ. ಮುಖ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕಲಾತ್ಮಕವಾದ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಕ್ಕೂ ಪಥಗಳಿವೆ. ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಲ್ಲರಳಿದ ಹೂವಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಪಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ವೃಷಭಾರೂಢ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರು ಹಾಗೂ ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬು ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ ; ವಾದ್ಯ ವೃಂದವೂ ಇದೆ. ಇದು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಶಿಲ್ಪ ಕಲಾಕೃತಿಯಾಗಿದೆ.

ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬುತಗ್ಗುಗಳಿದ್ದು ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ದರ್ಪಣ ಸುಂದರಿ ವೈಯ್ಯಾರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮುಖನೋಡಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮುರಳಿ ಕೃಷ್ಣನು ಪ್ರಣಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಮುರಳಿ ನುಡಿಸುತ್ತಲಿದ್ದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಸರಸ್ವತಿಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಭಿನಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಶೃಂಗಾರ ಸ್ತ್ರೀಯರ ನಯನ ಮನೋಹರ ನಾಜೂಕು ಮೂರ್ತಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಬೇಲೂರು ಹಳೇಬೀಡಿನ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ನೆನೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿನ ಅಪೂರ್ವ ಕಲಾಕೃತಿಯು ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಶಿಲ್ಪಕಾರರಿಗೆ ಲಿಪಿ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಸವಾಲಾಗಿ ನಿಂತಿದೆ. ಅದೇ ''ಪತ್ರ ಲೇಖೆ''ಯನ್ನು ನಾನು ಡಾ॥ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಿತ್ತಿಯವರಂತಹ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಗಮನಕ್ಕೆ ತಂದಾಗ ಅವಳು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯತಮನಿಗೆ ಪತ್ರ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ''ಕುಲಹೀನಸ್ಯ ಕರ್ಮಹೀನಸ್ಯನ ಪೂಜಯಂತೆ'' ಎಂಬುದಾಗಿರುವದೆಂದು ಮೂರುವರೆ ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೂರ್ತಿ ನಿಂತು ಬರೆವ ಭಾವ ಭಂಗಿ ಅವಳ ವೈಯ್ಯಾರ ಶೃಂಗಾರ ಎಲ್ಲವೂ ಮೋಹಕವಾಗಿ ಆಕರ್ಷಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಯು ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಮಾಣ ಬದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜಲಸಂಗಿಯದು ಇಂಥ ಎರಡನೇಯ ಅಪರೂಪದ ಕಲಾಕೃತಿ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರವು ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಮಗ್ಗಲಿಗೆ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಮಕರತೋರಣ ಶಿಖರಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಗಿಲು ಸುಂದರವಾದ ಸುಳಿವಿನಿಂದ ಕಲಾತ್ಮಕ ಕಂಬಗಳಿಂದಲೂ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ನಾರಾಯಣಮೂರ್ತಿಯಂತೂ ಅತೀ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದು ಪ್ರಮಾಣಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖ, ಚಕ್ರ, ಗದಾ, ಪದ್ಮಗಳಿವೆ. ಪಾದದಡಿಯಲ್ಲಿ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದ ಸೇವಕರು ಕಿಂಕರ ಭಾವದಿಂದ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಪೀಠವು ಪ್ರಭಾವಳಿಯಿಂದಲೂ ಸುಂದರವಾದ ಸುಳುವಿನಿಂದಲೂ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಮಂದಿರದ ಸುತ್ತಲೂ ಇಳಿಜಾರಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಚಪ್ಪರ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಶೋಧನೆ ಇಲಾಖೆಯವರು ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ವಶಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಈ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಅತ್ಯಗತ್ಯ.

ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿ

ಇದು ಒಂದು ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ಹಳೆಯ ಬಸದಿಯಾಗಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ನವರಂಗ ಹಾಗೂ ಶುಕನಾಸಿ ಹಾಗೂ ಗರ್ಭಗೃಹ ಇದೆ. ಹೊರಭಿತ್ತಿಯು ಉಬ್ಬು ತಗ್ಗುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದ್ದ ಬಸ್ತಿಯ ಭಾಗವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯ ಕಂಬಗಳು ಸುಂದರವಾಗಿ ಸುಳಿವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದವುಗಳಾಗಿದ್ದು ಬಸದಿಯು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ ಮಕರತೋರಣ ಕಳಸಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಲ್ಲರಳಿದ ಕಮಲವಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಜಿನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಓದಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಓದಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಂತೆ ಬಣ್ಣ ಬಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರ ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಮಕರಣ ತೋರಣಗಳಿದ್ದು ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜಿವಬಿಂಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ೩ ಅಡಿ ಎತ್ತರದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಮೂರ್ತಿ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಎದುರಿಗೆ ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಮಾನಸ್ತಂಭವಿರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಾಲವಾದ ಹಾಸುಗಲ್ಲಿನ ಪೌಳಿ ಇರುತ್ತದೆ. ರಟ್ಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಮಹತ್ವದ ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು.

ಬನಶಂಕರಿ ಗುಡಿಯು ನಾರಾಯಣ ಗುಡಿಯ ಎದುರಿಗೆ ಇದ್ದು ಗರ್ಭಗುಡಿ ಪುರಾತನವಾಗಿದ್ದು ಮಿಕ್ಕೆಲ್ಲ ನವೀಕರಿಸಿದ್ದಿದೆ. ಶಂಕರಲಿಂಗನ ದೇವರ ಜಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತೇರು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಬಂದು ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಬನಶಂಕರಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಬನದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಗೆ ಜಾತ್ರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಗುಡಿಯು ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಳ್ಳದ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದು ಹಳೇಸಂಕೇಶ್ವರದ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಮೇಲೆ ಗೋಪುರವಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಇತ್ತಿತ್ತಲಾಗಿ ನವೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅರವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಜಾತ್ರೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಅದರ ನಂತರ ಈಗೊಂದು ದಶಕದ ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ದೊಡ್ಡ ಜಾತ್ರೆಯಾಯ್ತು. ನಂತರ ೧೧ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಜಾತ್ರೆ ಆಯ್ತು.

ಪಂಡರಪುರದ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ವಿಠಲ ಮಂದಿರವೊಂದು ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರ ಗೋಪುರ ಒಳಾಂಗಣ ಎಲ್ಲವೂ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಈ ಮಂದಿರದ ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ವೇದಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ವಿಠಲ ರುಕುಮಾಬಾಯಿಯರ ೨ ಅಡಿ ನಿಂತ ಮೂರ್ತಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದರ ಎದುರಿಗೆ ೪ ವರ್ಷ ಹಿಂದೆ ಗಣಪತಿಯ ಗುಡಿಯನ್ನು ತಯಾರಿಸಿದ್ದು ಸಂಗಮರಿ ಕಲ್ಲಿನ ಗಣಪತಿಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕೂಡ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎದುರಿಗೆ ಹೊಳೆವ್ವನ ಗುಡಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಹಳ್ಳದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅಗಸಿಯ ಬಾಗಿಲ ಮುಂದೆ ಕಾಳಿಕಾ ಮಂದಿರವಿದೆ. ಅದು ಪುರಾತನವಿರುತ್ತದೆ.

ಊರಿನ ನಡು ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ೧೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಶ್ರೀ ದುರದುಂಡೇಶ್ವರ ಮಠವಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿಡಸೋಸಿ ಸಿದ್ಧ ಸಂಸ್ಥಾನ ಮಠದ ಶಾಖೆಯಾಗಿದ್ದು ಶ್ರಾವಣ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾಯ4ಕ್ರಮ ನಡಂಸುವುದರೊಂದಿಗೆ ಕೊನೆಯ ಶ್ರಾವಣ ರವಿವಾರ ದಾಸೋಹ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂದು ನಿಡಸೋಸಿಯ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳನ್ನು ಊರವರೆಲ್ಲ ಕೂಡಿ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಕರೆತಂದು ಪ್ರಸಾದ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಜನಸಂಖ್ಯೆಯ ಮೂರರ ಒಂದು ಭಾಗ ಲಿಂಗಾಯತ ಸಮಾಜವಿರುವದರಿಂದ ಈ ಮಠಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಮಹತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಶೃಂಗೇರಿ ಶಾಖಾಮಠಕ್ಕೂ ಶ್ರೀ ದುರದುಂಡೇಶ್ವರ ಮಠಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರ ಬಾಂಧವ್ಯವುಂಟು. ಎರಡೂ ಮಠಾಧೀಶ್ವರರು ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.

ಊರಲ್ಲಿ ಬಸವನ ಮಂದಿರಗಳು, ಮಾರುತಿ ಮಂದಿರಗಳು, ಮಸೀದಿಗಳು, ಬೀರದೇವರ ಗುಡಿ, ಚರ್ಚು ಹೀಗೆ ಊರಲ್ಲಿ ಅವರವರ ಇಷ್ಟ ದೇವರ ಮಂದಿರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಲಿಂಗಾಯತ, ಮರಾಠಾ, ಜೈನ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಜಾತಿ, ಕ್ರೈಸ್ತ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಜನರಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಊರಿನ ದಿ|| ಎಂ.ಪಿ.ಪಾಟೀಲರು ಮುಂಬೈ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಾಬಿಟ್ ದರ್ಜೆಯ ಸಚಿವರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ದಿ|| ಶ್ರೀ ಅಪ್ಪಣ್ಣಗೌಡ ಪಾಟೀಲರು ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಚುಕ್ಕೆಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ಪಕ್ಷದವರೇ ಆಗಲಿ ಇವರನ್ನು ಇವರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸದೇ ಇಲ್ಲ.

ಆಧಾರ ಗ್ರಂಥಗಳು:

1. ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ಯಾಜೆಟಿಯರ್: (ಸಂ.) ಸೂರ್ಯನಾಥ ಕಾಮತ್
2. ರಟ್ಟರ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ : ಡಾ || ಶಿ.ಬಾ.ಪಾಟೀಲ
3. ಕುಹಂಡಿ ನಾಡು
4. ಸಾಂಕೇಶ್ವರ (ಬಿಡಿ ಲೇಖನ): ಆರ್.ಆರ್.ಮುತಾಲಿಕ
5. Inscriptions in Southern Karnataka and Kolhapur State.
6. A History of Karnataka : P.B.Desai.